

# ՄԱՆԻՊՈՒԼԱՑԻԱ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԱՌԱՂՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

## ԲԵՆԻԿ ԵՐԻԲԵԿՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական  
համալսարան, հայցորդ  
[byeribekyan@bk.ru](mailto:byeribekyan@bk.ru)

### Համառոտագիր

Հոդվածում դիտարկվում և վերլուծության են ենթարկվում «մանիպուլյացիա» երևույթի որոշ փիլիսոփայական առանձնահատկություններ: Ներկայացվում են տարբեր ձևակերպումներ, «մանիպուլյացիա» երևույթի վերաբերյալ արժեքային գնահատականներ: Դիտարկվում են մանիպուլյացիայի ծագման և գործընթացային առանձնահատկությունների վերաբերյալ պատմական հիմքեր, որոնք չեն ունեցել դեռևս հստակ գիտական հիմնավորվածություն և ձևակերպում: Առանձնացվում են տարբեր գիտական ձևակերպումներ, կարծիքներ և գնահատականներ, որոնք վերաբերում են մանիպուլյացիայի գործառնական դերին և նշանակությանը սոցիալական, քաղաքական և միջանձնային հարաբերությունների ոլորտներում: Մասնավորապես, վերլուծության են ենթարկվում մանիպուլյացիա երևույթի վերաբերյալ դրական և բացասական գիտական գնահատականները: Որպես բացասական կամ դրական գնահատականի հիմնական գործոն դիտարկվում է մանիպուլյացիայի կառուցողական կամ ապակառուցողական գործառույթը հասարակության սոցիալական, քաղաքական կյանքում, միջանձնային հարաբերություններում:

Մասնագիտական գրականության մեջ դեռևս չկա «մանիպուլյացիա» երևույթի վերաբերյալ միանշանակ սահմանում կամ կարծիք: Հոդվածում դիտարկվում են մանիպուլյատիվ ներգործության ծագման և իրագործման պատմական արմատները և նախանշանները, որոնք դեռևս չեն ունեցել հստակ գիտական հիմնավորում: Մանիպուլյացիա երևույթը հաճախ կարելի էր դիտարկել հեքիաթներում, դիցաբանություններում, աշխարհայացքային հայեցակետերում: Այդ շրջանում չկար նաև «մանիպուլյացիա» երևույթի վերաբերյալ հստակ դրսևորված բացասական գնահատական: Մանիպուլյացիա երևույթի վերաբերյալ միանշանակ սահմանում և գնահատական տալու դժվարությունը կապվում է սոցիալական կյանքի բարդության, ինչպես նաև սոցիալական ենթատեքստերի և առանձին իրավիճակների բազմազանության հետ:

Ժամանակակից աշխարհում «մանիպուլյացիա» երևույթի տարածվածությունը կապվում է մասսայական մշակույթի հասկացության հետ, որը ենթադրում է տարբեր մշակութային արժեքների միջև սահմանների և տարբերությունների վերացում: Այստեղ կարևոր դեր և նշանակություն է ունենում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը և տարածումը:

Հոդվածում դիտարկվում է մանիպուլյատիվ նպատակադրության վերհանման կարևորությունը: Չնայած սահմանումների և արժեքային գնահատականների բազմազանությանը՝ մինչ այս պահը տվյալ խնդիրը հանդիսանում է անորոշ և դժվար ապացուցելի: Հստակությունն այստեղ կապված է սոցիալական ենթատեքստը հաշվի առնելու հետ, որտեղ դիտարկվում է «մանիպուլյացիա» երևույթը:

Սոցիալական, քաղաքական և միջանձնային հարաբերություններում և իրադարձություններում մանիպուլյացիան կարելի է դիտարկել որպես որոշակի պաշտպանական մեխանիզմ, որը հիմնականում դիտարկվում է անորոշ իրավիճակներում: Տվյալ պարագայում մանիպուլյացիայի օբյեկտ է սոցիալական իրադարձությունը, որին տրվում են համապատասխան սիմվոլիկ նշաններ՝ նպատակ ունենալով տվյալ իրադարձության վերաբերյալ ստանալ պարզություն, իմաստավորվածություն և կանխատեսելիություն:

**Բանալի բառեր և բառակապակցություններ.** *մանիպուլյացիա, փիլիսոփայական հիմքեր, արժեքային գնահատական:*

# **АНАЛИЗ ФИЛОСОФСКИХ И ЦЕННОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЯВЛЕНИЯ МАНИПУЛЯЦИЯ**

**БЕНИК ЕРИБЕКЯН**

Армянский государственный педагогический университет им. Х. Абовяна

соискатель

[byeribekyan@bk.ru](mailto:byeribekyan@bk.ru)

## **Аннотация**

В статье делается попытка рассмотреть и проанализировать некоторые философские аспекты явления манипуляция. Демонстрируются разные определения, ценностные оценки феномена манипуляции. Рассматриваются исторические основы появления и особенностей функционирования явления манипуляции, не имеющего тогда еще четкого научного обоснования и формулировки. Выделяются разные теоретические формулировки, мнения и оценки роли и функционального значения манипуляции в социальной, политической и межличностной сферах жизнедеятельности. В частности, анализируются позитивные и негативные научные оценки явления манипуляция. В качестве основного фактора позитивности или негативности считается конструктивная, регулирующая либо дестабилизирующая функция манипуляции на социальную, политическую жизнь общества, межличностные отношения.

В научной литературе до сих пор не существует однозначного обозначения и мнения в контексте явления манипуляция. В статье рассматриваются исторические корни и предпосылки возникновения и осуществления манипулятивного воздействия, которое не имело тогда научного обоснования. Феномен манипуляции часто можно было наблюдать в сказках и мифах, в мировоззренческих воззрениях. В этом контексте не наблюдалось выраженной негативной оценки явления манипуляции. Сложность однозначного определения и оценки явления манипуляция связывается с фактом сложности социальной жизни, а также с разнообразием социальных контекстов и отдельных ситуаций.

Распространенность явления манипуляция в современном мире связывается с понятием «массовая культура», которая представляет собой размывание культурных граней и различий. Важную роль здесь приобретает развитие и распространение информационных технологий.

В статье выявляется важность рассмотрения вопроса манипулятивной интенции. Несмотря на многочисленные определения, ценностные оценки до нынешнего момента остаются неопределенными и трудно доказуемыми. Ясность в данном вопросе зависит от учета социального контекста, в котором можно наблюдать явление манипуляция.

В определенных социальных, политических или межличностных событиях и отношениях манипуляцию можно рассматривать как некоторый защитный механизм, который проявляется в основном в неопределенных ситуациях. В данном случае объектом манипуляции является социальное событие, которому

определенные символические значения с целью получения ясности, осмысленности и предсказуемости данного события.

**Ключевые слова и словосочетания:** манипуляция, философские основы, ценностные оценки.

# ANALYSIS OF THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS AND VALUE FEATURES OF THE PHENOMENON OF MANIPULATION

**BENIK YERIBEKYAN**

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan

Applicant

[byeribekyan@bk.ru](mailto:byeribekyan@bk.ru)

## **Abstract**

The article attempts to consider and analyze some philosophical aspects of the phenomenon of manipulation. Different definitions and value assessments of the phenomenon of manipulation are demonstrated. The historical foundations of the appearance and features of the functioning of the phenomenon of manipulation, which did not have a clear scientific justification and formulation at that time, are considered. There are different theoretical formulations, opinions and assessments of manipulation's role and functional significance in the social, political and interpersonal spheres of life. In particular, positive and negative scientific assessments of the phenomenon of manipulation are analyzed. The main factor of positivity or negativity is considered to be the constructive, regulating or destabilizing function of manipulation of society's social and political life and interpersonal relationships.

There is still no unambiguous designation and opinion on the phenomenon of manipulation in the scientific literature. The article examines the historical roots and prerequisites for the emergence and implementation of manipulative influence, which had no scientific justification then. The phenomenon of manipulation could often be observed in fairy tales and myths in certain worldviews. In this context, there was no pronounced negative assessment of the phenomenon of manipulation. The complexity of the unambiguous definition and evaluation of the phenomenon of manipulation is associated with the complexity of social life and the diversity of social contexts and individual situations.

The prevalence of manipulation in the modern world is associated with the concept of "mass culture", which blurs cultural boundaries and differences. The development and dissemination of information technologies plays an important role here.

The article reveals the importance of considering the issue of manipulative intention. Despite numerous definitions and value assessments, up to the present moment, this moment remains to be determined and difficult to prove. The clarity in this matter depends on considering the social context in which the phenomenon of manipulation can be observed.

In certain social, political or interpersonal events and relationships, manipulation is a protective mechanism that manifests mainly in uncertain situations. In this case, the object of manipulation is a social event to which certain symbolic meanings are attributed to obtain clarity, meaning, and predictability of this event.

**Keywords and phrases:** manipulation, philosophical foundations, value assessments.

## Ներածություն

Սոցիալ-հոգեբանական ներգործության, ներազդման մեխանիզմների և գործընթացների մասին հիշատակումները, ինչպես նաև դրանց վերաբերյալ մոտեցումները և գնահատականներն ունեն պատմական և ժամանակագրական առանձնահատկություններ: Հին Հունաստանի գիտական, փիլիսոփայական մտքում կարելի է հանդիպել հիշատակումների՝ հոգեբանական ներգործության մեխանիզմների վերաբերյալ: Մասնավորապես Պլատոնը խոսում է «համոզելու արվեստ» գաղափարի մասին, որը նա բնութագրում է որպես սեփական նպատակների և ցանկությունների իրագործման նպատակով այլոց խրախուսելու ինքնակամ, այլ ոչ թե հարկադրաբար գործողությունների դրդելու մասին [8]: Այստեղ հիմնականում խոսվում է քողարկված ներգործության կամ ներազդման մասին:

Մանիպուլյատիվ ներգործության իրականացման առանձին բաղադրիչների կիրառման մասին հիշատակվում է նաև հին արևելյան, մասնավորապես՝ հին չինական փիլիսոփայության մեջ որպես առանձին գաղափարախոսություններ: Այստեղ մանիպուլյատիվ ներգործության երևույթները բնութագրվում են որպես հակառակորդների, թշնամիների դեմ կիրառվող մշակված, պլանավորված քայլերի հաջորդականություն, որի արդյունքում օգտագործվում են բազմաթիվ խորամանկություններ՝ հակառակորդի կամ հակադիր կողմին ճնշելու նպատակով: Այս ամենը հիմնականում իրագործվում էր պատերազմի կամ պատերազմական գործողությունների վարման ենթատեքստում և որպես հիմնական նպատակադրում դիտարկում էր սեփական զինվորների կամ քաղաքացիների գիտակցության մեջ համապատասխան նախատրամադրվածություն ստեղծելու գործընթացը [11], [3]:

Լատիներենում «մանիպուլյացիա» հասկացությունը բնորոշվում է նաև որպես փոքր խումբ: Խոսքը Հին Հռոմում գոյություն ունեցող ռազմական ջոկատների՝ «մանիպուլաների» մասին է, որոնք անմնացորդ նվիրումով կատարում էին ղեկավարների բոլոր հրահանգները [9], [14]:

Ե. Լ. Դոցենկոն նշում է, որ «մանիպուլյացիա» երևույթի վերաբերյալ նկարագրությունների կարելի է հանդիպել հեքիաթներում, որտեղ կարելի տեսնել պայքարի և խորամանկության, ինչպես նաև՝ դրանց օգտագործման արդյունքում դիմացինի հանդեպ հաղթանակ տանելու երևույթը: Սոցիալական ենթատեքստում «մանիպուլյացիա» երևույթի ծագումը կապվում է մենք և նրանք հակադիր բևեռների առաջացման հետ, որի արդյունքում տեղի է ունենում սեփական հանրույթի անդամների և արժեքների հետ նույնականացում, շարունակաբար օժանդակություն ստանալու ամրապնդում, սեփա-

կան պատասխանատվության տեղափոխում տվյալ հանրույթի վրա և անձնական շահի ստացում [4]:

Վերը նշվածի ենթատեքստում խոսքը «մանիպուլյացիա» երևույթի կամ «մանիպուլյատիվ ներգործություն» հասկացության ոչ թե գիտական ձևակերպման, բնորոշման, այլ՝ դրանց առանձին բաղադրիչների նկարագրության մասին է: Ընդհանուր առմամբ, այդ ամենի մեջ կարելի է նկատել այն, որ «մանիպուլյացիա» հասկացությունը և երևույթը դիտարկվում են հիմնականում բացասական կողմից:

### **Տեսական հիմնավորումներ**

Ժամանակակից աշխարհում մանիպուլյացիայի, սոցիալ-հոգեբանական ենթատեքստում նշվում են «մասսայական մշակույթ» հասկացությունը և երևույթը: Սրա հիմքում դիտարկվում է գիտատեխնիկական առաջընթացի, համացանցի ազդեցությունը՝ առանձին ազգային, մշակութային, արժեքային առանձնահատկությունների և տարբերությունների չեզոքացման ենթատեքստում: Վերջնական արդյունքում խոսքը մասսայական մշակույթի ձևավորման մասին է [11]:

Ինչ վերաբերում է ժամանակակից սոցիալական, հասարակական և քաղաքական կյանքում «մանիպուլյացիա» երևույթի վերաբերյալ գիտնականների կարծիքներին, ապա այստեղ նշվում է երկու հիմնական ուղղություն: Առաջին ուղղության գիտնականները (Կ. Պոպպեր, Ֆ. Խայեկ, Զ. Բժեզինսկի, Զ. Գիլբերտ և այլն) մանիպուլյացիայի դերը ժամանակակից կյանքում դիտարկում են անխուսափելի և չեն արտահայտում հստակ բացասական կարծիք դրա վերաբերյալ: Քաղաքական կառավարման տեսանկյունից մանիպուլյացիան դիտարկվում է նույնիսկ որպես անխուսափելի երևույթ: Գիտնականների և փիլիսոփաների մյուս խումբը (Ֆ. Նիցշե, Խ. Օրտեգա-ի-Գասսեթ, Տ. Ադորնո և այլն) մանիպուլյատիվ գործառույթների իրականացումը դիտարկում են բացասական տեսանկյունից որպես յուրահատուկ բռնության տեսակ [11]:

Մասսայական գիտակցության կառավարման տեսանկյունից, Գ. Շիշկովի կարծիքով, մանիպուլյացիան դիտարկվում է որպես հանրային կյանքի կառավարման անհրաժեշտ գործիք, քանի որ մասսաները հաճախ ձգտում են հասնել սոցիալական կյանքի կառավարման՝ չունենալով դրա համար անհրաժեշտ ընդունակություններ և գիտելիք [12]:

Այնուամենայնիվ, մասսայական գիտակցության մանիպուլյացիան իր հիմքում պարունակում է կոնկրետ նպատակ՝ անհատի կամ հանրության

կոնկրետ շրջանակների մոտ մտածողության և վարքի համապատասխան ձևերի մշակումը:

Հետաքրքրական է նաև դրական և բացասական ներգործության վերաբերյալ տեսակետը: Բացասական ներգործությունն այս ենթատեքստում բնութագրվում է որպես մանիպուլյատիվ, որի ժամանակ խոսքը դիմացինից կարճաժամկետ, իրավիճակային շահերից դրդված օգուտ ստանալու մասին է: Իր հերթին, դրական ներգործության դեպքում խոսքը որոշակի հավերժական արժեքների փոխանցման գործընթացի մասին է: Վերջիններս հիմնականում մատուցվում են գիտելիքի տեսքով, որն ուղղված է անհատի (ներգործության օբյեկտի) մոտ ինքնուրույն ճանաչողական հետաքրքրություն առաջացնելուն, ներգործության սուբյեկտը պատասխանատվություն է կրում վերջնական արդյունքի համար: Այլ կերպ ասած՝ դրական ներգործության պարագայում չի անտեսվում, խրախուսվում է ներգործության օբյեկտի կամքը, կամային որոշում կայացնելը, բացասական մանիպուլյատիվ ներգործության դեպքում ներգործության օբյեկտի կամային գործողությունն իրագործվում է առանց նրա գիտակցական ցանկության և վերահսկողության [10]:

Հաճախ մանիպուլյատիվ ներգործության սուբյեկտն արժեգրվում է մանիպուլյատիվ ներգործության օբյեկտի կեցության առանձնահատկությունները, ընտրության և որոշում կայացնելու ազատությունը: Այնուամենայնիվ, ներգործության օբյեկտը կարող է նաև ինքնակամ հրաժարվել այդ ազատությունից, երբ սեփական իմացական, մտածողության գործընթացը համարելով ժամանակի կորուստ կամ խուսափելով ճշմարիտ, օբյեկտիվ տեղեկության կամ գաղափարի հետ առճակատվելուց, հենվում է այլ բանիմաց անհատների կամ խմբի խոսքի արտահատչականության կամ գաղափարախոսության գրավչության վրա:

Բոլոր դեպքերում էլ կարևոր ենք համարում նշել հետևյալը. տվյալ դեպքում խոսքը «ես-այն», այլ ոչ թե «ես-դու» հոգեբանական կապի մասին է, քանի որ հաղորդակցման մասնակիցների դիրքերը հավասար չեն և կողմերից մեկը մյուսին դիտարկում է որպես «օբյեկտ»: Այս երկու գաղափարները հիմնականում վերցված են կլինիկական հոգեթերապևտիկ պրակտիկայից, մասնավորապես՝ գեշտալտ-թերապիայից, էկզիստենցիալ և անալիտիկ հոգեթերապիայից [7], [15]:

Միջանձնային հարաբերություններում էկզիստենցիալ հոգեբանության և հոգեթերապիայի տեսանկյունից մանիպուլյացիա երևույթի վերաբերյալ հետաքրքրական են Ռ. Մեյի և Է. Շաստրոմի տեսակետները: Նրանց կար-



ծիքով, միջանձնային հարաբերություններում մանիպուլյատիվ վերաբերմունքի գերակայության պարագայում անձը հրաժարվում է իր անհատականությունից, ինքնատիպությունից, իսկությունից: Վերջնական արդյունքում, անձն ինքն է դառնում մանիպուլյացիայի «զոհ»: Որպես մանիպուլյատիվ վերաբերմունքի առաջացման հիմնական պատճառ նշվում է միջանձնային հարաբերություններում «դժվար իրավիճակում» հայտնվելու վախը [6], [13]:

Այս տեսակետներին մոտ է նաև օտարացման երևույթը, որը դիտարկվում է որպես մանիպուլյացիաների կամ մանիպուլյատիվ վերաբերմունքի ծագման պատճառ: Խոսքն առանձին անհատի՝ հասարակական հարաբերություններից մեկուսանալու, հեռանալու մասին է: Օտարացման երևույթը դիտարկվում է նաև սոցիալ-հոգեբանական առավել լայն ենթատեքստում, որտեղ խոսվում է տեղեկատվական օտարացման գաղափարի մասին: Որպես օտարացման առարկա այստեղ հանդես է գալիս տեղեկույթը՝ իր սկզբնական նշանակությունից շեղվելու, տարբեր իմաստներ ստանալու և մեկնաբանությունների բազմազանության համատեքստում [1], [2]:

Եթե փորձենք փոխկապակցել մանիպուլյացիա երևույթը միջանձնային հարաբերություններում առավել լայն սոցիալական կամ քաղաքական կողմերի հետ, կարող ենք տեսնել, որ առանձին անհատի հոգեկերտվածքը լուրջ ազդեցություն և առանցքային նշանակություն է ձեռք բերում սոցիալ-քաղաքական մանիպուլյացիաների ենթատեքստում: Այս խնդիրը լուրջ ուսումնասիրված է Գ. Լասսուելի աշխատությունում [5]: Այս համատեքստում կարելի է խոսել ոչ թե գիտակցաբար, այլ ավելի շուտ անգիտակցաբար իրականացվող մանիպուլյացիայի մասին:

Նման պարագայում, կարծում ենք, միշտ չէ, որ կարելի է խոսել հստակ մշակված, ծրագրված սոցիալ-հոգեբանական մանիպուլյատիվ ներգործության կազմակերպման և իրականացման մասին:

### **Մանիպուլյացիայի՝ որպես հարմարման գործառույթի վերլուծությունը**

Բացի մանիպուլյացիայի մեկնաբանությունները և դիտարկումները սոցիալական, քաղաքական կամ միջանձնային ոլորտներում դիտարկելուց, մանիպուլյատիվ նպատակադրության, համապատասխան դրդապատճառի նույնականացման խնդիրը դեռևս մնում է բաց: Մանիպուլյացիայի դրական կամ բացասական նպատակադրման խնդիրը կարևոր գործոն է, քանի որ միջանձնային հարաբերություններում (օրինակ՝ մեծահասակի կողմից երեխային խրախուսելու/պատժելու գործընթացում) օգտագործվող առանձին բառերը կամ լեզվական մարտավարությունները կարող են օգտագործվել նաև ինքնաբերաբար: Ավելին, մեծահասակի նման վերաբերմունքի վերջնա-

կան արդյունք կարող է հանդիսանալ երեխայի մոտ ցանկալի վարքի ձևավորումը:

Իսկ ինչպե՞ս մեկնաբանել այն հանգամանքը, երբ կյանքի որոշակի անբարենպաստ կամ ոչ միանշանակ իրավիճակների և պայմանների ազդեցության ներքո առանձին անհատն ստիպված է լինում հարմարվել փոփոխվող իրադրությանը՝ «մանիպուլյացնելով» արտաքին միջավայրի գործոնները և երևույթները: Կարելի է ենթադրել, որ նման պարագայում անհատը դառնում է մանիպուլյատիվ ներգործության սուբյեկտ, իսկ արտաքին իրականության բաղադրիչները՝ մանիպուլյատիվ ներգործության օբյեկտ:

Կարծում ենք՝ տվյալ պարագայում խոսքը ոչ թե մանիպուլյացիայի, այլ հարմարման գործընթացի իրականացման մասին է: Մանիպուլյացիան այս ենթատեքստում դիտարկվում է որպես սոցիալ-հոգեբանական ազդեցություններին և երևույթներին հարմարվելու միջոց: Եթե դիտարկելու լինենք անհատի և միջավայրի միջև ներդաշնակության հաստատման գործընթացի կարևորությունը, ապա մանիպուլյացիան կարելի է դիտարկել որպես կարևոր՝ անձի և միջավայրի համար դրական նշանակություն ունեցող երևույթ:

Վերը նշվածը չի առնչվում գիտական գրականության մեջ նշվող «կոնտրմանիպուլյացիա» երևույթի հետ [4], քանի որ այն ենթադրում է տվյալ ոլորտում համապատասխան գիտելիքների և վարժվածության առկայություն:

Դիտարկելով միջավայրի ազդեցությունը որպես մանիպուլյատիվ վարքի առաջացման կարևոր գործոն՝ կարող ենք նշել նաև, որ որոշ դեպքերում մանիպուլյատիվ վարքի և վերաբերմունքի հիմքում կարող են ընկած լինել նաև համապատասխան նպատակադրումները: Կարելի է խոսել անհատի մոտ վարքային ձևաչափերի և սխեմաների մասին, որոնք հանդիսանում են անհատի՝ արտաքին միջավայրի հետ հաղորդակցվելու մեխանիկորեն ամրապնդված մարտավարություններ և արտաքին դիտորդի մոտ ստեղծում մանիպուլյատիվ վարքի տպավորություն:

Հոդվածում դիտարկված գաղափարները, դրանց վերլուծությունը և դիտարկումը փիլիսոփայական և գոյաբանական տեսանկյունից միտված են հիմնականում ուրվագծելու «մանիպուլյացիա» երևույթի որոշ ձևակերպումներ, բնութագրումներ և գիտական մեկնաբանությունները: «Մանիպուլյացիա» երևույթի դրական կամ բացասական կողմերի վերաբերյալ մեկնաբանության խնդիրը դեռևս մնում է բաց՝ պահպանելով հետագա գիտական վերլուծությունների, քննարկումների և ճշգրտումների անհրաժեշտությունը:

## Եզրակացություն

Ինչպես կարելի է նկատել, «մանիպուլյացիա երևույթի դրական կամ բացասական լինելու և գնահատվելու վերաբերյալ կարծիքները և տեսակետները դեռևս հստակ և միանշանակ չեն: Այդ ամենը կապված է սոցիալական, քաղաքական կամ միջանձնային փոխհարաբերությունների բազմազանության, իրավիճակների, ենթատեքստի առանձնահատկությունների հետ:

Վերը նշված բարդությունը կապված է նաև «մանիպուլյացիա» երևույթի վերաբերյալ գիտական հանրայնում առկա տարակարծությունների և տարբեր սահմանումների առկայության հետ: Այնուամենայնիվ, սոցիալ-քաղաքական ենթատեքստում «մանիպուլյացիա» երևույթը դիտարկվում է բացասական երանգավորմամբ՝ կապված քաղաքական պայքարում օգտագործվող տարբեր կոշտ միջոցների օգտագործման հետ, որոնց նպատակն է կոնկրետ լսարանի մոտ համապատասխան կարծիքի ձևավորումը՝ հիմնականում հաշվի չառնելով լսարանի կամքը: Սոցիալ-հոգեբանական մանիպուլյացիայի հիմքում ընկած է նաև հստակ ընդգծված նպատակը, մշակված են այդ նպատակին հասնելու ուղիները:

Միջանձնային, հարաբերությունների որոշ դրվագներում «մանիպուլյացիա» երևույթը և մանիպուլյատիվ վերաբերմունքը կարող է դրսևորվել նաև առանց դիմացինի նկատմամբ հանդեպ հստակ դրսևորած բացասական նպատակադրության, ինչպես նաև՝ սովորեցնելու արդյունքում՝ որպես արտաքին իրականության հետ հաղորդակցվելու վարքային մարտավարություն: Եթե որպես հիմք դիտարկենք մանիպուլյացիա երևույթում պատասխանատվության (ներգործության գործընթացի կատարման) գաղափարը, ապա արտաքին իրականությունից և միջավայրից եկող ազդակները հաճախ «պատասխանատվություն» են կրում անհատի մանիպուլյատիվ հակազդման համար, ինչն ինքնին արժե դիտարկել որպես արտաքին իրականությանը հարմարվելու անհրաժեշտ պայման:

## Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Elster J. Making Sense of Marx. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – P. 107.;
2. Белл Д Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе – М : Прогресс, 986 – с.;
3. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью. М.: Эксмо, 2002. С. 67.;
4. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита.— М.:, Издательство МГУ, 1997. — 344 с.;
5. Лассуэл Г Психопатология и политика: монография; пер с англ Самсоновой Т.Н., Коротковой Н.В. – М.: РАГС – 2005. – 352 с.;
6. Мэй Р. Любовь и воля. М., 1997;
7. Перлз Ф., Гудмен П., Хефферлин Р. Практикум гештальттерапии.-2005.- 288с.;
8. Платон. Диалоги. Книга вторая. М., 2008
9. Пую Ю.В. Социально-философские основания антропологии манипулирования: автореф. Дис. д-ра философских наук. СПб., 2010.],
10. Шавердян Г. Право на социальное влияние и обязанность ответственности. [http://ysu.am/files/06G\\_Shahverdyan\\_r.pdf](http://ysu.am/files/06G_Shahverdyan_r.pdf) (Ծանոթանալու ամսաթիվը՝ 11.03.2023);
11. Сихалиева У. Х., Феномен манипуляции в контексте современной культуры: философский анализ. (Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук);
12. Шишков Г. Управляемое омассовление.-М, 1999.-С. 56.;
13. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации. М., 2008;
14. Юренков В. В., Манипуляция как социально-философское явление. <https://cyberleninka.ru/>. (Ծանոթանալու ամսաթիվը՝ 10.03.2023);
15. Якоби М. Встреча с аналитиком. Феномен переноса в человеческих отношениях. Серия: Юнгианская психология. Издательство: Когито-Центр, 2007 г. Мягкая обложка, 144 стр.